
DE KONING HEEFT ALTIJD GELIJK IN INDONESIA IS GEEN PLAATS VOOR MENSENRECHTEN

SETIAWAN

'Every one has the right to freedom of thought, conscience and religion; this right includes freedom to change his religion or belief, and freedom, either alone or in community with others and in public or private, to manifest his religion or belief in teaching, worship and observance.'

Universal Declaration of Human Rights: Article 18.

'Every one has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers.'

Universal Declaration of Human Rights: Article 19.

'Vrijheid van organisatie en vergadering, schriftelijke en mondelinge meningsuiting etcetera zijn bij wet vastgelegd.'

Grondwet van 1945: Artikel 28.

Sungging Prabangkara was een eminent schilder uit de regeerperiode van Hayam Wuruk (1350-1389), de grootste koning uit het rijk van Majapahit. Op zekere dag kreeg Prabangkara van koning Sri Baginda de opdracht een portret te maken van Rara Hapyu, zijn geliefde. Een klein vliegje vloog van de rand van de inktpot naar het schilderij van de naakte Rara Hapyu en daalde precies neer op de lijn die het geslachtsorgaan van de schone Rara in tweeën deelde. Dit in feite onbeduidende voorval had voor de niets vermoedende Prabangkara desastreuze gevolgen. Rara Hapyu bezat heel toevalig een moedervlek op de dezelfde plaats als waar het vliegje op het schilderij was neergestreken. Voor Hayam Wuruk vormde dit voldoende aanleiding om Prabangkara in staat van beschuldiging te stellen en te vonnissen. Prabangkara had ooit overspel gepleegd met het liefje van de koning en daarom kreeg hij nu de doodstraf. Het oordeel van de koning luidde: *The king can do no wrong*, of op z'n Javaans: *Sabdha Pandhita Ratu*.

Het tweede voorbeeld heeft betrekking op Sedhah, een jonge dichter die

leefde in Kediri in het tijdperk van koning Jayabhaya (1130-1157). Vanwege zijn bekendheid kwam Sedhah in aanraking met de koning en werd hij aangesteld als kratondichter. Zijn opdracht was syairs (gedichten) te bewerken ten gunste van de koning. Hij bewerkte onder meer de Bharatayuddha, de uit het Indiase Mahabharata-verhaal ontstane vertelling over de oorlog tussen goed en kwaad, als eerbetoon aan Jayabhaya, die er in geslaagd was het koninkrijk van zijn broer Jayasabdha te vernietigen. Tegelijkertijd probeerde Sedhah echter zijn artistieke aspiraties uit te leven en goot hij zijn onderdrukte vrijheid in de vorm van het lieflijke *Bramarawilasita*-gedicht. Hij had zijn geheime kunstwerk nog niet voltooid of de koning had er al weet van. De aanklacht tegen Sedhah werd verzwaard, omdat het *Bramarawilasita*-gedicht een lofzang was op Prabarini, de geliefde van de koning. Dat Prabarini de geliefde van Sedhah was geweest die de koning van hem had afgepakt, verlichtte het vonnis geenszins: Sedhah moest ter dood worden gebracht. Nogmaals: een koning kan nooit en te nimmer iets verkeerd doen.

De derde vertelling. Het was in de zestiende eeuw, dat op Midden-Java de Islam tot grote bloei kwam. Sunan Kalijaga moest aan zijn leerlingen de *Kawruh Manunggal* onderwijzen. Deze leer van de Union Mistique was zo vol geheime mysteries, dat geen enkel levend wezen onder de zon, noch de bladeren of het gras, er weet van mochten hebben. Het was daarom, dat Sunan zijn leer op een sampan midden op zee uiteenzette, op een nacht dat zelfs de zwijgende stilte sliep. Zij waren ver van de wereldlijke macht...

Er zijn soms inderdaad momenten, dat de wereldlijke macht – hoe machtig ook – onmachtig is een ontkiemende gedachte – hoe klein ook – te onderdrukken. Maar een nietig roodkleurig worpje had zich in het leem tussen de spanten van de sampan genesteld. Toen het beestje de leer van Sunan hoorde, nam het een menselijke gedaante aan die een grote mystieke kracht bezat: *Lemah Abang* ofte wel Sjeik Siti Jenan. En de toen de sjeik gevonnist zou worden door het zwaard van de rechtbank, omdat het koninkrijk Demak had samengespannen met Sunan Kudus, de hoogste leider van de Islam op Java, groeide de nietig-kleine gedachte uit tot een grote, allesoverheersende leer in heel Midden- en Oost-Java.

In de klassieke Javaanse literatuur komt veelvuldig het fenomeen *hak pépé* voor, het recht van alle onderdanen om hun oppermachtige koning onder ogen te komen en enkele woorden tot hem te richten. Om van dit recht gebruik te kunnen maken, moesten zij rechtop tussen twee waringinbomen op de alun-alun voor het paleis onder de brandend-hete zon gaan staan, totdat de koning hen wenste te ontvangen. Tijdens zo'n audiëntie mochten de onderdanen hun beklag doen, waarbij zij zich wel dienden te realiseren dat er twee mogelijkheden waren. Indien de klagende onderdaan zijn klacht met feiten kon staven, werd deze gegrond verklaard. Zo niet, dan wees de koning de klacht af en moest de onderdaan zijn euvels moed met de dood bekopen. Desondanks acht professor M.M. Djodjodigono, expert in het adat-recht aan de Universitas Gajah Mada in Yogyakarta, het zogeheten hak pépé

een vorm van democratie in het Javaanse recht.¹

De schriftelijke en mondelinge vrijheid van meningsuiting vormt één van de grondrechten van de mens. Die grondrechten, dat wil zeggen de persoonlijke rechten als individu en mens (elijke waardigheid), zijn het resultaat van een eeuwenlange beschavingsstrijd in Europa en in het Westen in het algemeen. Dit gevecht begon met de opkomst van de derde stand, welke een nieuwe periode inluidde en de duistere tijden afsloot.

Op de archipel heeft gedurende de geschiedenis – noch in de gebieden gedomineerd door het feodalisme, noch in de door stammen overheerste streken – ooit het fenomeen van de grondrechten bestaan. Men heeft in ieder geval nooit enig bewijs van het tegendeel aangetroffen, behalve dan het reeds genoemde hak pépé, het recht op audiëntie. De koning of het stamhoofd genoot in zijn eigen territorium een absolute macht over zowel het maatschappelijke als individuele leven. De koning of het stamhoofd was een *Kalifatullah*, een door God gezonden boodschapper en een afstammeling of incarnatie van de goden. De koning, het koninkrijk en zijn onderdanen vormden slechts een 'mini-projectie' van de makrokosmos, d.w.z. God, de goden en de gehele natuur met al haar elementen. De natuur en de elementen hadden geen ander recht dan de 'plicht' om in harmonie mee te draaien met de geboden van de Schepper. In het Westen daarentegen zijn – zoals reeds opgemerkt – de grondrechten bevochten door de derde stand, die zich trachtte te bevrijden van het feodalisme. Deze strijd had in het begin van de vijftiende eeuw de overwinning van de wetenschap en het kapitaal ten gevolge.

In de koloniale tijd kenden de Hollandse bezetters geen grondrechten toe aan de bevolking van de Indische archipel. Elk individu kan behandeld worden zoals het de VOC of de vorsten uitkwam. Hun onderdanen stonden slechts een tweetal wegen open om aan een dergelijke bejegening te ontkomen: verdwijnen of vechten. De derde weg was: gelaten alles accepteren wat over hen kwam.

De Franse Revolutie van 1789 vormde een nieuwe mijlpaal voor de democratie en betekende – hoewel nog maar in theorie – de erkenning van de grondrechten. Onder het bestuur van Napoleon Bonaparte, dat voor Nederland in de Bataafse Republiek resulteerde (1796), probeerde men via Gouverneur-Generaal Daendels (1808-1811) de gedachten van de Franse Revolutie ook in Nederlands-Indië te introduceren. Het enige wat Daendels echter gestalte gaf, was de vrijheid van godsdienst.

Het jaar 1854 leverden de liberalen in Nederland een verkiezingsoverwinning op. Vanaf dat jaar begon er in Indië een liberale wind te waaien die – voor zover ze niet ingingen tegen de belangen van de Europeanen aldaar – enkele grondrechten institutionaliseerde: vrijheid van godsdienst, recht van organisatie en vergadering, vrijheid van drukpers en vrijheid van handel. Maar alleen de vrijheid van handel en de vrijheid van godsdienst konden volledig tot wasdom komen. En deze twee vrijheden golden dan nog uitsluitend voor de Europese bevolkingsgroep. De 'inlandse' bevolking mocht

slechts van de godsdienstvrijheid genieten. Het recht op organisatie en vergadering werd beperkt door de bepaling, dat er geen politiek referentie-kader aanwezig mocht zijn. De vrijheid van drukpers werd ingeperkt door de censuur. Velen van de Europese en Indische journalisten die gebruik maakten van dit recht, moesten hun activiteiten bekopen met gevangenisstraf of verbanning uit Indië.²

Bijna een halve eeuw later, in 1900, kwam er voor de eerste maal een wettelijke basis in de vorm van een rechtslichaam voor de Chinese organisatie *Tionghwa Hwee Kwan*. In 1905 werd een wettelijke status verleend aan *Jamiatul Khair*, een organisatie voor afstammelingen van Arabieren. Deze organisatie kreeg evenwel te maken met de bepaling dat er geen afdeling buiten Batavia mocht worden opgericht. Een 'priyayi'-organisatie³ werd opgericht in 1908, onmiddellijk gevolgd door een instructie van de streekhoofden dat ambtenaren in bepaalde functies daarvan geen lid mochten worden. De positieve ontwikkelingen binnen de 'inlandse' pers – die vanaf 1906 officieel vrij was – werden overschaduwd door het gevaar van gevangenisstraffen voor verantwoordelijke redacteurs. In 1912 werd voor het eerst in de geschiedenis van de 'inlandse' pers een journalist, Tirta Adhisurjo, zonder vorm van proces gevangen gezet en naar Ambon verbannen voor een periode van vijf jaar. Een jaar later, in 1913, volgde de verbanning van drie andere journalisten: E.F. Douwes Dekker, Suwardi Surjaningrat en Tjipto Mangunkusuma. Hoe meer de 'inlandse' pers zich ontwikkelde, hoe meer gebruik werd gemaakt van de zogeheten *Exorbitante Rechten* die de Gouverneur-Generaal in staat stelden personen te straffen en te verbannen.

Nederland kwam zijn zogeheten *November Belofte* uit 1918 niet na. De politieke partijen van de Indonesiërs zochten daarom hun eigen weg. Het wegvallen van het vertrouwen in Nederlands-Indië en Nederland deed politieke partijen een revolutionaire en anti-Nederlandse houding aannemen. Op grond van de *Exorbitante Rechten* werden velen voor de rechter gesleept en zonder het geringste vorm van bewijs tot een leven in ballingschap veroordeeld. Dit leidde er toe dat in 1923 – tijdens het bestuur van Gouverneur-Generaal Mr. D. Fock (1921-1926) – het verzet belangrijk toenam. In 1928 werden honderden mensen – na op het eiland Madura hun straf te hebben uitgezeten – naar Digoel verbannen. Dit gebeurde tijdens de bestuursperiode van Gouverneur-Generaal A.C.D. de Graeff (1926-1931). Naast de leiders van de Partai Nasional Indonesia en Partindo – die in 1936 door een pro forma rechtbank verbannen waren – werden tijdens het bestuur van Gouverneur-Generaal B.C. de Jonge (1931-1936) de leiders van Permi en PSII naar Digoel verbannen zonder enige vorm van proces. Gouverneur-Generaal A.W.L. Tjarda van Starkenborgh-Stachouwer (1936-1942) liet tijdens de kritieke periode waarin de Japanse expansie manifest werd, honderden activisten interneren in Garoet op West-Java. Gedurende de Japanse bezetting (1942-1945) was er voor niemand nog enig grondrecht overgebleven. Elk moment kon men van zijn bezittingen, vrijheid, eer en ziel worden beroofd.

Met het uitbreken van de vrijheidstrijd in 1945 werd er door de samenstellers van de Grondwet van 1945 over de inzichten betreffende de grondrechten druk gediscussieerd. Soekarno weigerde akkoord te gaan met het

opnemen van de artikelen die betrekking hadden op deze rechten — in die tijd omschreven als 'the right of the citizens'. Zijn argument was dat grondrechten in feite een individueel begrip inhielden en daarom strijdig waren met het voorontwerp van de Grondwet, dat het gezin als hoeksteen van de samenleving definieerde. Aan de andere kant achtten Moh. Hatta, prof. Supomo en Moh. Yamin opname van de bewuste artikelen noodzakelijk, ten einde de volkssouvereiniteit te waarborgen en willekeurig overheidsoptreden tegen te gaan. Op 15 juli 1946 verklaarde Hatta, dat de grondrechten in de Grondwet werden vastgelegd om te kunnen waken voor de vorming van een onderdrukkende machtsstaat. De politieke discussie resulteerde tenslotte in een compromis: in de Grondwet van 1945 werden enkele artikelen betreffende de grondrechten opgenomen in Hoofdstuk X welke handelde over het Staatsburgerschap, te weten artikel 27 lid 1 en 2, artikel 28 en artikel 29 lid 2.

Het Handvest van de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties inspireerde de totstandkoming van de Voorlopige Grondwet van 1950. Desondanks ratificeerde de Republiek Indonesië als lid van de Verenigde Naties slechts één van de zestien VN-conventies inzake de naleving van het Handvest, namelijk die betreffende de politieke rechten van de vrouw.

Het gezamenlijk slotcommuniqué van de Azië-Afrika conferentie van 1955 te Bandung (West-Java) erkende expliciet de vrijheid van gedachte en mening. Toch was in de periode 1950-1955 de naleving van deze rechten onvoldoende. Een dergelijke situatie duurde voort tot 1965, toen de Nieuwe Orde van Generaal Suharto beloofde over te gaan tot een 'konsekvente en zuivere uitvoering van de Grondwet van 1945'.

In 1966 vormde de MPRS (Voorlopig Overlegorgaan) een commissie ter voorbereiding van een Wet op de Mensenrechten en Burgerplichten. Dit onder andere met de overweging dat de Grondwet van 1945 hier niet voldoende in voorzag. Het wetsontwerp werd op de vijfde MPRS-vergadering in 1968 ingediend. De vergadering vond plaats onder bewaking van dertig legerbataljons. Commissie I (politiek), Commissie II (politieke koersbepaling) en Commissie III (grondrechten) kwamen er niet uit. Uiteindelijk leidden de Commissies II en III een nederlaag, met als gevolg dat de Wet op de Mensenrechten niet tot stand kwam. Intussen werden tussen 1965 en 1969 honderduizenden (zo niet miljoenen) mensen vermoord en zonder vorm van proces de gevangenis in gegoooid, waarna meer dan twaalfduizend van hen werden verbannen naar het eiland Buru dat voor de gelegenheid was omgedoopt in 'Tempat Pemanfaatan' (nuttige werkplaats). Velen van hen hebben er tot 1980 vastgezet.

Hoe ziet de politieke toekomst van Indonesië eruit? Deze vraag laat zich wellicht het beste beantwoorden aan de hand van het volgende citaat: *'His only home is the camp, his only science war, his only hope the general'*.⁴

NOTEN

- 1 Prof. M.M. Djodigoeo was een van de leiders van de *Himpunan Sarjana Indonesia* (Vereniging van Academics) in Yogyakarta, waarvan men vermoedde dat er banden bestonden met de *Partai Komunis Indonesia* (Indonesische Communistische Partij). Hij werd niet lang na de staatsgreep van 30 september 1965 door rechtse militairen onder bevel van Suharto gevangen genomen en zonder vorm van proces opgesloten en ontslagen als hoogleraar. Hij overleed in 1974.
- 2 E.C. Smith, *A history of newspaper suppression in Indonesia, 1949–1965* (Indonesische vertaling: *Sejarah pembreidelan pers di Indonesia*. Jakarta, 1983) hoofdstuk III.
- 3 'Priyayi' betekent: witte boorden elite.
- 4 Mommsen, *History of Rome*, deel IX, hoofdstuk 6. De in het citaat gebruikte tegenwoordige tijd is door mij gewijzigd.